

**ПОДАЛЯК Н.Г.,
доктор історичних
наук, професор**

*Дипломатична
академія України
при МЗС України*

**“БАЛТІЙСЬКЕ
ПИТАННЯ” В
ЄВРОПЕЙСЬКІЙ
ПОЛІТИЦІ
XVI – XVII ст.
І ЗАНЕПАД ГАНЗИ**

На зламі XV-XVI ст. у балтійському регіоні розгорнулася запекла боротьба за переважання на морі. Підсумком 20-річної ворожнечі імператора Карла V з датським королем Крістіаном III стало підписання в січні 1536 р. Шпейерського мирного договору¹, яким ознаменувався початок нової ери в розвитку європейської політики і торгівлі. Було знищено ярмо ганзейської монополії у скандинавських країнах і на зміну принципу “*mare clausum*” (закрите море) прийшло оголошене голландцями гасло “*mare liberum*” (вільне море), що уособлювало дух нового часу, безжальне відкидання задекларованого Ганзою принципу привілейованої торгівлі.

Перемога Крістіана III звільнила Ганзу від засилля ганзейських купців, вивела її з стану перманентного внутрішнього розколу, розчистила шлях для подальшого утвердження абсолютизму. Данія перетворилась на найсильнішу балтійську державу, котра володіла Зундом і тому повністю контролювала вхід у море. З наявністю но-

вої реалії змушені були змиритися Німеччина, Англія, а згодом і Нідерланди; одна лише Швеція відмовилась визнати за датчанами право на стягування з неї зундського мита, що призвело до Семилітньої війни (1563-1570). Після її закінчення ворогуючі сторони розділили сфери впливу: Данія отримала право на торгівлю з Нарвою, а Швеція – з Ревелем. Крім того, шведське купецтво звільнялось від сплати зундського мита, але цей привілей вже не міг поколювати позицій Данії як держави, що володіла ключами від Балтики². Корінні зміни політико-економічного характеру відбулись у балтійському регіоні і після закінчення Лівонської війни (1558-1583). Хоча Русь, яка шукала виходу до моря, так і не зуміла прорватися до Балтики, закінчення війни ознаменувалось створенням Речі Посполитої і розділом між нею, Швецією та Данією лівонських територій.

Переміни такого глобального характеру, маючи наслідком утворення нових держав і нову розстановку сил на політичній арені, не могли не торкнутися Ганзи: молоді держави, стрижнем розвитку яких стала міцна центральна влада, у першу чергу, були зацікавлені у розвитку власної торгівлі і протегували вітчизняному купецтву; Ганза, посередництво якої дозволяло їй століттями панувати в балтійсько-північноморській торгівлі, все помітніше схилилась до занепаду. Конкуренти, насамперед голландці, з напористістю свіжої сили вдирались у балтійський простір, безжально витісняючи ганзейських купців. Ця тенденція досить виразно зафіксована даними данцигських митних реєстрів. У 1460 р. в данцигському порту пришвартувались 11 голландських торгових кораблів, що складало всього лише біля 4% від загальної кількості суден, які побували тут. У 1475 р. було зареєстровано прибуття вже 160 кораблів (24%), які доставили товари з 31 голландського міста. У 1583 р. під нідерландським прапором Данциг відвідали 235 кораблів із 36, а в 1583 р. – 1015 суден з 57 міст, що відповідно склало 36 і 45% загального транспортного потоку. Стрімке зростання голландської комерційної активності, безсумнівно, відбувалось за рахунок скорочення обсягу угод Данцига з ганзейськими містами: питома вага купецьких транспортів останніх впала з 36% у 1460 р. до 13% у 1483 р.³

Схожа картина спостерігалась у другій половині XVI ст. і в Кенігсберзі, торгове значення якого різко піднеслося після закінчення Семилітньої війни. За виключно короткий термін Кенігсберг висунувся на місце другого, після Данцигу, торгового центру південно-східного узбережжя Балтики. Нідерландські купці дуже скоро стали його головними партнерами: у 1549 р. голландські судна склали лише біля 17%, а в 1588 р. – вже 50% зареєстрованих у кенігсберзькому порту торгових кораблів. Як і в Данцигу, свій торговельний

простір голландські купці розширювали за рахунок витіснення ганзейців. Доля суден, що прибули до Кенігсберга з ганзейських міст, скоротилась з 34% у 1549 р. до 18% у 1588 р.⁴

Наприкінці XVI ст. загальна вантажопідйомність голландського флоту складала 120 000 ластів (240 000 тон), і він посідав перше місце в Європі. Ганзі з її приблизно 1000 кораблів вантажопідйомністю 45 000 ластів (90 000 тон) належало лише друге місце. Потім йшли Франція і Англія⁵. Наявність могутнього флоту дозволяла нідерландському купецтву впевнено оволодівати ключовими позиціями в балтійській торгівлі, в якій на кінець XVI ст. воно вже, безсумнівно, відіграло провідну роль.

Енергійно покоряючи ринки південно-східного узбережжя Балтики, голландці прагнули водночас проникнути і вглиб споконвічних ганзейських територій – у мекленбурзько-померанський хінтерланд. В обхід ганзейського купецтва вони налагодили пряму скупівлю зерна та інших сільськогосподарських продуктів у безпосередніх виробників, використовуючи невеликі, вільні як від привілеїв, так і від мит німецькі гавані, спеціально обладнані з цією метою територіальними князями і дворянством Мекленбурга і Померанії, зацікавленими у розвитку насамперед власної, а не ганзейської торгівлі. Ані численні протести Любека, ані заборонні резолюції ганзетагів належного ефекту не здійснювали: повернути хід подій назад було вже неможливо⁶.

Втрату комерційного диктату в балтійсько-північноморському просторі Ганза намагалась хоча б частково компенсувати за рахунок інтенсифікації нетрадиційних і периферійних напрямів своєї торгівлі. Гамбурзькі купці проторували шлях в Ісландію, звідки на материкові ринки буквально хлинула в'ялена тріска, високі смакові якості якої були швидко і гідно оцінені її споживачами. Слідом за англійцями гамбурзьке і бременське купецтво проклало дорогу до далекого Архангельська. Скориставшись нідерландсько-іспанською війною, ганзейці почали частіше з'являться у Середземному морі, постачаючи у Венецію, Ливорно і Геную зерновий хліб⁷. Пріоритетну роль у нових орієнтирах, особливо у другій половині XVI ст., відігравав так званий "іспанський шлях" – торгівля з Іспанією, Португалією та Голландією. Між 1557-1600 рр. в цьому напрямку через Зунд прослідували 1125 кораблів з Любека, 171 – з Вісмара, 118 – з Ростока, 85 – зі Штральзунда і 781 торгове судно з Данцига. Асортимент товарів, що постачалися Ганзою на ринки цих країн, складався переважно із зерна, риби, пива та інших продуктів харчування, а також з предметів військово-морського призначення – корабельного лісу, пеньки, смоли тощо, підвищений попит на які пояснювався бурхливим будівництвом іспанського флоту. У зворотному напрям-

ку ганзейські судна везли сіль, вина, оливкову олію, південні фрукти і різні колоніальні товари, переважно прянощі⁸.

Безперечно, в критичний для себе момент ганзейське купецтво, різко переорієнтувавши товаропотоки, в котрий раз продемонструвало світові справжню ділову хватку і комерційну заповзятливість. Проте силу впливу цього чинника на подальшу долю ганзейської торгівлі жодним чином не варто переоцінювати. Як переконливо показав В.Штарк, ганзейська торгівля XVI ст. з країнами Західної Європи ні за масштабами і обсягом торгових угод, ні за розмірами прибутків не могли йти ні в яке порівняння з часами розквіту і панування Ганзи в сфері балтійсько-північноморської торгівлі⁹. До того ж справжнім бичем для ганзейського купецтва, що плавало у цьому напрямку, були пірати: один Френсіс Дрейк у 1589 р. пограбував поблизу Лісабону не менш 60 ганзейських торговельних суден. Особливо помітно становище німецьких купців погіршало після 1609 р., коли із укладенням іспансько-нідерландського перемир'я різко, і зовсім не на користь Ганзи, змінилась торговельна кон'юнктура¹⁰.

Прагматичні ганзейці навряд чи могли плекати ілюзії стосовно справжнього стану речей і тієї економічної катастрофи, що реально загрожувала об'єднанню. Вони намагались знайти вихід із скрутного становища, але робили це за допомогою звичних і безнадійно застарілих методів. Ганзетаги розробили цілий комплекс заходів, покликаних стабілізувати статус конфедерації, насамперед зміцнити позиції її зарубіжних факторій. У 1554-1584 рр. у практику були введені нові торгові статuti, що найдетальнішим чином регламентували діяльність лондонської, антверпенської і бергенської контор. Хоча характер кожного з них визначався специфікою місцевих умов, у головному вони сходились: під загрозою суворих покарань, аж до виключення з об'єднання, ганзейським купцям заборонялось заводити компаньйонів з числа неганзейців, складати один одному конкуренцію, торгувати і навіть селитися поза межами факторій. Для надання матеріальної підтримки конторам вводився новий податок, що стягувався з кожного прибулого до факторії корабля відповідно до вартості розміщених на ньому вантажів¹¹. Суворе дотримання цих настанов неминуче призвело б до ще більшого зміцнення ганзейської відокремленості, побудованої на системі привілеїв, що сприймалося верхівкою об'єднання як гарант комерційного успіху. Проте у другій половині XVI ст., коли у торгову практику активно впроваджувався принцип вільної конкуренції, подібна тактика виглядала приреченим до невдачі анахронізмом.

Винахідливі ганзейці, в котрих прагнення наживи пересилювало страх репресій, всіляко намагались обійти застарілі обмеження. В

Антверпені – визнаному центрі європейської торгівлі, що сприйняв закони вільного ринку, найбільш заповзятлива частина купецтва стала у відкриті опозицію статуту 1572 р. і заснувала декілька торговельних філіалів поза межами факторії. Мізерними, внаслідок його бойкотування, виявились і надходження від нового податку. Антверпенська контора досить скоро опинилась у стані важкої фінансової кризи. Після розграбування Антверпену, вчиненого у 1576 р. іспанською солдатнею, центр нідерландської торгівлі перемістився до стрімко розквітаючого Амстердаму. Інтерес основної маси ганзейців до антверпенської контори різко впав¹², і спроба укріпити її становище повністю провалилася.

Не кращим чином складалися обставини в Англії, де розвиток капіталізму ознаменувався не лише небаченим піднесенням сукняно-вовняної промисловості, але й перетворенням на досить впливову силу місцевого купецтва. Йдучи назустріч побажанням купців-авантюристів, що прагнули примножити свої прибутки за рахунок усунення ганзейських суперників і розширення власної торгівлі, Едуард VI (1547-1553) скасував у 1553 р. дію на території своєї держави всіх ганзейських привілеїв. Із шестям на престол Марії Тюдор (1553-1558) Ганзі вдалося повернути втрачені позиції, але ненадовго. Короткотермінову реставрацію конкурентів купці-авантюристи зуміли виключно успішно використати для активного вкорінення в свідомість англійського суспільства переконання про “велетенські збитки”, що завдавали Англії ганзейці. Побоюючись невдоволення всередині країни, англійська корона різко змінила курс. У 1554 р. королева видала наказ, спрямований на захист інтересів вітчизняного купецтва, що потягло за собою скасування ганзейських привілеїв. Ганзетаг 1557 р. відреагував на заходи англійського уряду оголошенням заборони на англійську торгівлю в ганзейських містах і бойкотом англійських товарів. У 1560 р. королева Єлизавета (1558-1603) зробила спробу нормалізувати ситуацію, але за умови рівноправного англо-німецького партнерства. Ганза сприйняла цю пропозицію як неприйнятну для себе і категорично її відхилила. Серію переговорів з англійським урядом Любек проводив від імені всього ганзейського об'єднання, традиційно мотивуючи свої дії захистом його колективних інтересів. У другій половині XVI ст. цей звичай вже не відповідав справжньому стану речей і йшов у розрив з тими незалежними рішеннями, які, всупереч постановам ганзетагів, приймали окремі міста. У 1563 р. перед англійськими купцями відчинив ворота Штольп, а в 1567 р. гамбурзькі власті дозволили купцям-авантюристам влаштовувати свої поселення в межах міських стін. Слідом за неганзейським Емденом Гамбург став другим на північноморському

узбережжі містом, яке відверто продемонструвало свою відданість принципам вільної конкуренції. Заснування у 1579 р. англійської факторії в Ельбінзі не тільки засвідчило просування англійців по балтійському узбережжю, але й все більш очевидний відхід самого Ельбінгу від загальноганзейського торгово-політичного курсу.

Попри явні невдачі, Любек непохитно продовжував відстоювати ідею відродження системи торгових привілеїв. Йому навіть вдалося, по закінченні терміну дії десятирічного договору з купцями-авантюристами, змусити Гамбург відмовитись від подальшого продовження угоди, що, втім, не завдало англійцям особливої шкоди. Вони швидко знайшли вихід із скрутної ситуації, перемістивши свою торгівлю в Штаде. Виявлені Ганзою непоступливість і відсутність гнучкості потягли за собою адекватні заходи англійського уряду. В 1587 р. він заборонив ганзейцям вільно торгувати в Лондоні, у відповідь на що Ганза негайно оголосила Англії торговий бойкот. Англо-ганзейський конфлікт вступив у свою фінальну стадію, коли з обох сторін у хід подій були запущені всі сили і засоби. Ганза заручилася підтримкою імператора Рудольфа II (1576-1612), який у 1582 і 1594 роках адресував англійському уряду два мандати про заборону в межах його володінь англійської торгівлі і про висилку з них англійського купецтва. Мабуть, спочатку цим посланням відводилась роль застрашливого фактору, однак після того, як англійська корона продемонструвала явне небажання реагувати на них належним чином і поновити ганзейські привілеї і вільності добровільно, документи набули сили закону.

У трьохмісячний термін англійське купецтво було вигнано з Німеччини, а його товари – конфісковані. Відповідні заходи англійської сторони не змусили на себе чекати, і у 1598 р. вийшла заборона на торговельну діяльність ганзейського купецтва на території Англії. “Сталевий двір” – ганзейська факторія у Лондоні – припинив діяльність, а самих ганзейців примусово вислали з країни, причому дія наказу не поширювалась тільки на міста, підвладні польській короні¹³. Наслідки такої політики виявились незабаром: у 1601 р. у лондонську гавань зайшло 714 кораблів, у тому числі 340 – нідерландських, 207 – англійських і лише 40 – німецьких¹⁴.

Удар, завданий Ганзі Єлизаветою, мав сумні наслідки: англо-ганзейська торгівля фактично завмерла. Від цього постраждали, зрозуміло, обидві сторони, і не дивно, що перші спроби відновити колишні контакти виявились порівняно скоро. У 1611 р. Гамбург, який не поривав повністю з своїми англійськими контрагентами і раніше, оголосив про офіційне відновлення з ними комерційних зв'язків. Рішуче відмежувавшись від звичних методів спирання на привілеї, він про-

вадив стосовно англійців і голландців політику відкритих дверей, а також різко активізував товарообіг з південнонімецьким, італійським, португальським і французьким купецтвом. Транзит зернового хлібу, експорт місцевого пива, широкий ввіз англійських сукон, португальської солі, шведської, богемської і гарцської міді швидко перетворили Гамбург на імперський порт першочергової важливості. Відданість принципам вільної конкуренції допомогла місту порівняно стійко пережити загальноганзейську кризу і надала додаткового імпульсу його подальшому економічному розквіту¹⁵. Краху зазнала також спроба Ганзи стабілізувати за допомогою заборонних заходів становище своєї факторії в Бергені, так званого “Німецького моста”. Ембарго Любека на торгівлю поза межами факторії одразу ж, з моменту його введення, ігнорувалось самими ж ганзейцями, найбільш далекоглядна частина яких не побажала підкорятися безнадійно застарілим ганзейським постановам і надала перевагу законам вільного ринку. Протоколи ганзетагів буквально рясніють повідомленнями про нескінченні порушення нового бергенського статуту. Їх численність – яскраве свідoctво стрімкого падіння впливу Ганзи. Ділові інтереси окремих купців вже не вмщалися в прокрустове ложе феодальної в своїй основі системи ганзейських привілеїв. Саме зміни в характері торгівлі значно більшою мірою, ніж економічний і політичний тиск ззовні, обумовили згасання, а згодом і повне припинення діяльності ганзейських контор, що так довго слугували наріжним каменем ганзейської торговельної системи.

Паралельно із спробами активізувати діяльність зарубіжних контор Ганза провела низку структурних перетворень, покликаних зміцнити об'єднання зсередини. У 1554 р. замість скасованого поділу на третини були створені чотири підрозділи: кельнське, любекське, пруське і саксонське, або точніше – нижньосаксонське, які відповідно очолювались Кельном, Любеком, Данцигом і Брауншвейгом. Як і раніше, функції управління загальноганзейськими справами покладались на Любек. Створювалась спільна каса, до якої від усіх членів об'єднання надходили щорічні фіксовані внески. У 1557 р. 63 ганзейських міста уклали колективний договір, підписанням якого була засвідчена трансформація Ганзи на об'єднання конфедеративного типу. Втім, головна мета залишалась тою ж самою: спільними зусиллями налагодити безпеку морських і сухопутних торговельних шляхів, рівномірно розподіляти між членами об'єднання союзницькі зобов'язання і фінансові витрати, надавати взаємопідтримку при сутичках з територіальними володарями, об'єднувати зусилля для спільних військових дій у міжнародних конфліктах і при придушенні внутрішньоміських виступів і бунтів¹⁶.

Прагнення пристосуватись до мінливих реалій і модернізувати Ганзу зсередини виявилось і у впровадженні посади ганзейського синдика, зобов'язаного координувати і спрямовувати всю політико-економічну діяльність складного ганзейського організму в перервах між ганзетагами. Першим синдиком у 1556 р. став доктор права з Кельна, виходець з тамтешнього патриціату Генріх Зудерман, за яким у 1576 р. його посада була закріплена довічно. Людина компетентна, Зудерман мав солідний досвід дипломатичної служби, користувався заслуженим авторитетом і був безсумнівним патріотом Ганзи, однак запропоновані ним для її оздоровлення заходи не виходили за рамки традиційного захисту привілеїв і забезпечення безперебійного функціонування зарубіжних контор¹⁷. У другій половині XVI ст. подібна тактика була неминуче приречена на провал. Увійти у вільний ринок, змінивши лише форми діяльності, а не саму її суть і зміст, виявилось неможливим.

У часі ганзейська криза співпала з добою Великих географічних відкриттів. Їх згубні для Ганзи наслідки виразно виявились вже у другій половині XVI ст., коли основні шляхи міжнародної торгівлі перемістилися до узбережжя Атлантики і стрімко піднялись її нові вузлові центри – Лісабон, Севілья, Амстердам. Німецькі і північноіталійські міста, через котрі ще недавно простягались магістральні лінії європейської торгівлі, опинились відсунутими на другий план, де їм була вготована роль комерційної периферії. Не бажаючи змиритися з подібною долею, купецтво Любека, Гамбурга і Вісмара, позбавлене можливості вийти на прямий контакт з Америкою, проторувало “іспанський шлях”, маючи намір підключитися до все більш масштабної торгівлі колоніальними товарами в нових портах і прагнучи таким чином у черговий раз пристосуватися до мінливої торговельної кон'юнктури¹⁸.

Труднощі, що виникли на межі XVI-XVII ст. у переважаючої більшості ганзейських міст, були зумовлені не тільки переміщенням торговельних шляхів, але й низкою інших обставин. Посилився потяг територіальних князів і дворянства прибрати до рук зернову торгівлю¹⁹. Жорстку позицію щодо Ганзи зайняв Крістіан IV Датський (1588-1646). Він планомірно, крок за кроком, скасовував ганзейські привілеї, систематично збільшував зундське мито, у 1616 р. заснував у гирлі Ельби місто Глюкштадт, а два роки по тому блокував Штаде. Ці вельми болючі для Ганзи акції, однак, не зовсім досягли бажаної мети: повністю паралізувати ганзейську, насамперед, гамбурзьку торгівлю королю не вдалося. Несприятливий вплив на діяльність Ганзи здійснило також укладення у 1609 р. перемир'я між Іспанією і Сполученими провінціями: конкуренція нідерландського купецтва різко зросла²⁰. Великих втрат ганзейська торгівля зазнала і від псування монети, що неодноразово практикувалось у 1621-1623 рр.²¹.

Заглиблення ганзейської кризи супроводжувалось загостренням внутрішньоміських соціально-політичних протиріч і викликало смугу міських виступів, що затяжним відлунням прокотилось по всьому ганзейському світові. Учасники руху вимагали зниження податків, контролю за діяльністю магістратів та їх звітності перед громадою, рішучого припинення князівських зазіхань, які помітно почастишали на тлі загального посилення централізаторської політики територіальних володарів. Їх підсумком стало майже повсюдне завоювання бюргерством права на здійснення контролю за фінансовою політикою магістратів²².

Скориставшись чварами і дестабілізацією політичної ситуації в ганзейському регіоні, датський король Крістіан IV взяв рішучий курс на захоплення вітчизняної торгівлі і здійснював його на шкоду не тільки ганзейському, але й нідерландському купецтву. Загальна небезпека змусила союзників тимчасово забути про багаторічний розбрат. У 1613-1616 рр. під егідою Любека був створений союз, до якого увійшли ганзейські Росток, Штральзунд, Грайфсвальд, Анклам, Люнебург, Бранденбург і Магдебург, а також їх головний конкурент – Нідерланди. Мета об'єднання полягала у спільному протистоянні зазіханням територіальних князів і ворожим акціям іноземних держав, а також у зміцненні позицій патриціанських магістратів. Проте в умовах, коли криза Ганзи досягла найвищої точки, ефективність колективних дій союзників виявилась мізерною і по суті обмежилась лише однією успішною акцією: під їх тиском у 1615 р. військам територіального володаря довелось зняти облогу Брауншвейгу²³.

З початком Тридцятилітньої війни зв'язки між ганзейськими регіональними підрозділами і навіть всередині їх стали епізодичними або взагалі перервались. Кожному доводилось покладатися тільки на себе. Це нерідко спонукало міста круто змінювати економічні і політичні орієнтири: Гамбург і Бремен шукали торгового патронату Англії і Генеральних Штатів, Штральзунд – шведської корони. Того могутнього організму, яким була Ганза, котра неодноразово диктувала свою волю цілим державам, більше не існувало. Правда, вона мала ще достатньо сил, щоб зайняти нейтральну позицію, але втручатися в європейський конфлікт небаченого донині масштабу вона вже не могла і не сміла.

У перебігу військових дій інтерес до імперської Півночі помітно посилювався. Скандинавські держави виношували плани по створенню тут своїх опорно-захисних пунктів, а Габсбурги – плацдарму для витіснення з балтійських вод голландців. Вважалось також, що вторгнення в Померанію і Мекленбург війська Валленштейна відверне напад Данії²⁴. В цьому клубку непримиренної ворожнечі і взаємовиключних інтересів

Ганзі довелося докласти чимало зусиль задля збереження свого нейтралітету. В 1628 р. ганзейські міста отримали від іспанських і австрійських Габсбургів пропозицію ввійти до складу німецько-іспанського торговельного союзу, що замислювався під егідою імператора для нанесення нищівного удару по нідерландських та датських торгових інтересах у балтійсько-північноморському регіоні. В об'єднанні, яке охопило 6 великі території від Іспанії до Польщі, Ганзі відводилась особлива роль і гарантувались виключні привілеї. Натомість від неї вимагалось передати в розпорядження Габсбургів свій флот з тим, щоб він міг бути використаний проти Данії.

Ганза відповіла відмовою. Ні багатообіцяючі запевнення імператора, ні відверті загрози іспанського уряду не змогли змусити її змінити рішення, прийняте ганзетагом, на який зібрались представники всього 11 міст. Виключно негативне ставлення до військ, що окупували Німеччину, категоричне неприйняття перспективи союзу з Іспанією, врешті-решт, неухильне ослаблення Ганзи робили можливість її співробітництва цілком нереальною. Лінію поведінки Ганзі диктувала невблаганна дійсність і навряд чи варто розцінювати її, як "втрату останнього шансу відновити колишній вплив у Північній Європі"²⁵. На той час доля конфедерації була вже визначена, і подальший перебіг подій підтвердив це з повною очевидністю.

Вторгнення військ Валленштейна у Північну Німеччину супроводжувалось безпрецедентним пограбуванням мирного населення, зобов'язаного утримувати вояків-мародерів, і майже повним завмиранням торгівлі. Зазнавши невдачі тільки при облозі Штральзунда, який встояв завдяки допомозі датчан і шведів, Валленштейн зайняв майже всю Нижню Німеччину, отримав у нагороду від імператора герцогство Мекленбург і титул "генерал Балтійського та Океанічного морів". Він почав лихоманкове будівництво власного флоту, маючи намір втрутитися у боротьбу за панування над Балтикою і північними морськими шляхами. Реалізації цих планів завадила примусова відставка Валленштейна, яка стала перепоною для здійснення й іншої його акції – мобілізації на військові потреби ганзейського флоту²⁶.

4 липня 1630 р. армія шведського короля Густава II Адольфа (1611-1632) висадилась на Узедомі і очистила від імперських військ острів Рюген та значну частину материкової суші. Штральзунду були пожалувані торговельні привілеї, інші ганзейські міста не виявили готовності до союзу зі шведською короною²⁷. Втім, подібну позицію аж ніяк не варто сприймати як результат скоординованих спільних дій: адже про які колективні акції взагалі можна говорити, коли на ганзетаг 1629 р. прибули представники лише трьох міст – Любека, Гамбурга і Бремена? Досить розпливчато вони домовились і надалі дотримуватись

інтересів Ганзи, а у 1630 р. для проведення трьохсторонніх консультацій і забезпечення в разі необхідності належної взаємодопомоги створили у тому ж складі об'єднання. Воно було укладене терміном на 10 років, але проіснувало до початку ХХ ст.²⁸, і оскільки ніколи не діяло від імені Ганзи, а тільки від свого власного, то фактично означало ліквідацію останньої.

За умовами Вестфальського мирного договору Швеція контролювала все східне і північне узбережжя Балтики. У вигляді митних зборів вона отримувала велетенські прибутки від німецької торгівлі, а Штральзунд, Грайфсвальд, Штеттін і Вісмар були включені до складу коронних шведських земель²⁹. Різно впа в вплив ганзейських міст у Норвегії, яка побудувала власний флот і відкрила свої порти перед купецтвом різних країн, насамперед перед голландцями. Торгівлі Ганзи було завдано нищівного удару³⁰.

Хоча жодне з міст не заявило офіційно про свій вихід з об'єднання, всі спроби зібрати після закінчення Тридцятилітньої війни ганзетаг незмінно провалювались. Врешті-решт, у 1669 р. вдалося скликати, як виявилось, останній з'їзд у Любеку. Безпосередньо в його роботі взяли участь всього шість міст: Любек, Гамбург, Бремен, Данциг, Брауншвейг і Кельн. Від імені Ростока, Оснабрюка і Хільдесхайма виступали повноважні представники. З відвертою тривогою пролунав на ганзетазі заклик до відродження Ганзи, але конкретного продовження він не мав. Час Ганзи закінчився, хоча точної дати її виходу з історичної арени, рівно як і дати виникнення, встановити неможливо. Як економічний і політичний феномен вона повністю себе вичерпала.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Waitz G. Lübeck unter Jürgen Wullenwever und die europäische Politik. – Bd.2. – Berlin, 1856. – S. 161, 225.
- ² Findeisen J.-H. Das Ringen um die Ostseeherrschaft. – Berlin, 1992. – S. 40 – 47; Возгрин В.Е. Генезис датского феодализма // Политические структуры эпохи феодализма в Западной Европе. VI – XVII вв. – Л., 1990. – С. 164 – 165.
- ³ Schildhauer J. Zur Verlagerung des See- und Handelsverkehr im nordeuropäischen Raum während des 15. und 16. Jht. // Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte. – Berlin, 1968. – N 4. – S.187 – 207.
- ⁴ Schildhauer J. Der Anteil der wendischen Städte am Königsberger See- und Handelsverkehr im 16. Jht auf der Grundlage der Königsberger Pfundzollregister // Neue Hansische Studien. – Berlin, 1970. – S. 263 – 287.
- ⁵ Schildhauer J., Fritze K., Stark W. Die Hanse. – Berlin, 1974. – S. 212.
- ⁶ Koppmann K. Zur Geschichte der mecklenburgischen Klipphäfen // Hansische Geschichtsblätter. – 1886. – N 15. – S. 103 – 160. (Далі – HGBII).
- ⁷ Geiger L. Beziehungen Lübecks und Stralsund zu Venedig // HGBII. – 1879. –

- S. 83 – 84; Simonsfeld H. Der Fondaco dei Tedeschi in Venedig und die Deutsch-Venezianischen Handelsbeziehungen. – Aalen, 1968.
- ⁸ Zoellner K.-P. Hansische Konföderation in der zweiten Hälfte des 16. Jhs // Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Greifswald. GSR. – Greifswald. 1969. – N 3-4. – S. 157 – 162.
- ¹¹ Simson P. Die Organisation der Hanse in ihrem letzten Jahrhunderten // HGBII. – 1907. – N 13. – S. 206 – 243.
- ¹² Zoellner K. Von Strelasund zum Oslofjord. Untersuchungen zur Geschichte der Hanse und der Stadt Stralsund in der zweiten Hälfte des 16. Jhs. – Weimar, 1984. – S. 26 – 72.
- ¹³ Jenks S. England, die Hanse und Preussen: Handel und Diplomatie. 1337 – 1774. – Köln – Graz, 1992; Wiegand E. Die Merchant Adventurers Company auf dem Kontinent zur Zeit der Tüders und Stüarts. – Kiel, 1972.
- ¹⁴ Kulischer J. Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und Neuzeit. – Bd.2. – Berlin, 1954. – S. 217 – 218.
- ¹⁵ Kollenbenz H. Unternehmerkräfte im Hamburger Portugal- und Spanienhandel 1590 – 1622. – Hamburg, 1954.
- ¹⁶ Zoellner K.-P. Hansische Konföderation... – S. 157 – 162; Zoellner K.-P. Von Strelasund... – S.26 – 72.
- ¹⁷ Friedland K. Der Plan des Dr. Heinrich Sudermann zur Wiederherstellung der Hanse // Jahrbuch des Kölnischen Geschichtsvereins. – Köln, 1956 / 57. – N 31 – 32. – S. 84 – 88.
- ¹⁸ Mottek H. Wirtschaftliche Geschichte Deutschlands. Bd. 1. – Berlin, 1977. – S. 217 – 221; Rulke F. Die Verlagerung der Handelswege zwischen 1450 und 1550 und ihre Rückwirkung auf die deutsche Hanse. – Hannover, 1971.
- ¹⁹ Nichtweiss J. Das Bauernlegen in Mecklenburg. – Berlin, 1954. – S. 55 – 62; Heitz G. Zur Charakter der “zweiten Leibeigenschaft” // Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. – Berlin, 1972. – N 1. – S. 24 – 39.
- ²⁰ Simson P. Die Organisation der Hanse... – S.207 – 211.
- ²¹ Opel J.O. Deutsche Finanznot beim Beginn des Dreissigjährigen Krieges // Historische Zeitschrift. – Berlin, 1866. – N 16. – S. 213 – 268; Redlich F. Die deutsche Inflation des frühen 17. Jhs in der zeitgenössischen Literatur. Die Kippen und Wippen. – Köln / Wien, 1972.
- ²² Подальяк Н.Г. Ганза: мир торговли и политики в XII – XVII столетиях. – К., 1998. – С.172 – 173.
- ²³ Spiess W. Geschichte der Stadt Braunschweig vom Ausgang des Mittelalters bis zum Ende der Stadtfreiheit. – Braunschweig, 1966. – S. 146 – 156.
- ²⁴ Hartung F. Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation und des 30-jährigen Krieges. – West-Berlin, 1971. – S. 187 – 191.
- ²⁵ Wieden H. Die kaiserliche Ostseeflotte 1627 – 1632 // Aus tausend Jahren mecklenburgischer Geschichte. – Köln / Wien, 1979. – S. 67 – 96.
- ²⁶ Hroch M. Wallensteins Beziehungen zu den wendischen Hansestädten // Hansische Studien. – Berlin, 1961. – S. 157 – 160.
- ²⁷ Findeisen J.-P. Das Ringen... – S. 137.
- ²⁸ Schildhauer J. u.a. Die Hanse... – S. 227.
- ²⁹ Dickmann F. Der Westfälische Frieden. – München, 1959. – S. 118 – 119.
- ³⁰ Olechnowitz K.-F. Die Handel... – S. 174 – 176.

Надійшла до редакції 21.03.2002